

GÜNDƏLİK NİTQ ETİKETLƏRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Sevinc Hacıyeva,

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin müəllimi

E-mail:sevinj@yahoo.com

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok., dos. B. İbadova*
ped.ü.fəls.dok., dos. A. Hacıyev

Açar sözlər: *tapşırıq, nitq, ölçmə, məzmun, bacarıq*

Ключевые слова: *задание, речь, измерение, содержание, умение*

Key words: *a task, speech, measurement, content, skill*

Son dövr tədqiqatlarında ünsiyyət prosesinin, o cümlədən standart vəziyyətlərdə sözlü kommunikasiyanın təşkili ilə bağlı məsələlərin araşdırılması əsas yer tutur. Buna görə də gündəlik ünsiyyətdə mühüm rol oynayan danışıq etiketləri ilə bağlı problemlərin öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət qazanmışdır. Bu sahədə aparılan tədqiqatların nəticələrinə görə ünsiyyət prosesində etiketlərin payı 40%-ə çatır və etiket qaydaları insanın ictimai-tarixi təcrübəsinin saxlanılmasının və ötürülməsinin ən qədim formaları hesab edilir.

Tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, danışıq etiketlərinin formalaşması və təmsili linqvo-paralingvistik vasitələr baxımından xüsusi əhəmiyyətlidir. Etiketlərin semiotik parametrləri bütövdür. danışıq etiketinin milli xüsusiyyətlə müəyyənəndirilmir. Danışıq etiketləri ünsiyyət iştirakçılarının sosial rollarına uyğun olaraq qəbul edilmiş sabit ünsiyyət formaları sistemidir. Danışıq etiketləri milli və mədəni xüsusiyyətlərlə cizgilənmişdir. Azərbaycan dilçiliyində etiketlərin leksik ifadə vasitələrinin sistemli şəkildə araşdırılmasına həsr olunmuş konkret işlərin olmaması, habelə müxtəlif mədəniyyətləri təmsil edən dillərin materialları əsasında müqayisəli tədqiqatların olmaması məqalənin aktuallığını şərtləndirən əsas amillərdəndir. Danışıq etiketlərinin araşdırılmasının aktuallığı yalnız insanın müxtəlif ünsiyyət sahələrində onların rolunun əhəmiyyətlə deyil, həm də sosiomədəni şəraitin dəyişməsi nəticəsində, o cümlədən müasir texniki vasitələrin yaranması nəticəsində həmin etiketlərin bir qisminin işləklilik qazanması, digərlərinin az işlənməsi, üçüncülərinin isə formaca dəyişməsi və ya itməsi ilə şərtlənmişdir.

M.A. Dedulina və M.A. Papçenkoya görə, "etiket hər bir insanın davranışına ictimai nəzarət formasıdır və etiketin pozulması bu və ya digər qadağalara gətirib çıxarır. Etiketnin əsas vəzifəsi sosial statusu bərabər olmayanların ünsiyyətini təmin etməkdən ibarətdir. Müəlliflər etiketlərin universallığını qeyd etməklə yanaşı, hər bir xalqın da etiketlərə müəyyən əlavə düzəlişlər etdiyini də qeyd edirlər. Onlar etiketlərin aşağıdakı növlərini fərqləndirirlər: saray, hərbi, diplomatik, ümummülki etiketlər. (1, 145) A.K. Bayburin və A.L. Toporkovun etiketə verdikləri tərif qismən fərqlidir, yəni "etiket altında cəmiyyətin mühüm sosial və bioloji müddəaları əks etdirən və xüsusi təbii üsulları tələb edən insanın davranışının cəmiyyətdə mərasimləşmiş qaydaları" başa düşülür. (2, 234)

Gündəlik nitq etiketlərinin dili zənginləşdirmə xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq bu sahə üzrə dərslərimdə fəal məşğələlər keçirirəm. İxtisası tədris edən müəllim kimi mən öz təcrübəmdə tələbələrə aşağıdakı tiptə tapşırıqların işlənməsini məqsədmüvafiq hesab edirəm.

Müraciət etiketlərini tapıb altından xətt çəkin.

1. Əzizim, mən öz elədim iki vəsiyyətim var; birini dedim, birini də deyim, ondan sonra azadsan (*C. Məmmədquluzadə*). 2. Bu fakt iki dəfə sübut olunmuşdur, cənab Əzizbəyov (*M. Hüseyn*). 3. Bəs necə olsun, yoldaş müdir, nə təklif eləyirsiniz? (*Elçin*) 4. Bəli, zati-aliləri, onlar Qarayazı ərazisində yüz desyatin yerdə pambiq təcrübə plantasiyası salmışlar (*F. Eyvazlı*). 5. Aşna, zövqün pis deyil, tamaşa eləməyə pis yer seçməmişən (*G. Hüseynoğlu*). 6. Qulam müəllim, balaca kişidi, belə cıppılı. (*Ö. Məmmədxaanlı*) 7. Görürsən, oğlum, atan bu xatalardan sağ-salamat qurtardı. (*C. Əlibəyov*) 8. Ədhəm

Sevinc Hacıyeva

balə, sən bu nəğmədən incəsən (*Ə. Kərim*). 9. Nənə can! Bu evdə bir nəfər fəhlə yaşayırmı? (*İ. Əfəndiyev*) 10. Balığa qədəş, mən sizi yıxmamışam ki (*H. Abbaszadə*). 11. Mən də gözləmədim, xalaoğlu (*İ. Hüseynov*). 12. Qızım, xahiş eləyirəm, Salman otağında? (*Ə. Hacızadə*) 13. Sağlıqla qalın, əziz dost! Mən daha gedirəm... (*Elçin*) 14. Səni belə qəddar bilmədim, dayıoğlu, o səkil ata necə qıydın? (*F. Kərimzadə*). 15. Uça-uça gələm, bəy (*M. Hüseyn*). 16. Əmi can, atamdan qalan hər bir şeyi sənə verirəm (*S. Hüseyn*). 17. A qurbanın olum, biz tuğlu fağır biçinciyik (*M.F. Axundzadə*). 18. Qadam, necə ola bilər? (*Ə. Haqverdiyev*) 19. A kişi, burada mən bilmirəm, nə çətin iş var? (*C. Məmmədquluzadə*) 20. Həzrət, mən bu yığılan camaatdan sual eləyirəm: hər binanın bir ustası var, ya yox? (*C. Cabbarlı*). 21. Balam, mən ki sənə bir pislik eləməmişəm! (*M. İbrahimov*) 22. Ziyafət, quzum, mən sənə verdiyin zəhmətə haqq istəməyəm, mən pul almamışam (*S. Rəhman*). 23. Ay dünyalar maralı, birdəfəlik bil ki, sızsiz mənim üçün heç bir xoşbəxtlik yoxdur (*İ. Əfəndiyev*).

Mətni oxuyun. Danışıq dili ünsürlərini, nitq etiketlərini göstərin.

Müharibə başlamazdan əvvəl arvadlar ona görə hamıdan çox bizim evə yığışib bişir-düşür edirdilər ki, atam çox zaman səfərdə olurdu, evdə kişi xeylağı yox idi, heç kimdən çəkinmədən geninə-boluna nə qədər söhbət eləmək istəyirdilər, eləyirdilər.

Səfurə xala oxlov ilə kündəni yaya-yaya deyirdi:

- Eh, elə yerlər var dünyada ki, oralarda elə dağlar var ki, day nə deyim? Eynulla deyir ki, o dağlarda buz kimi bulaqlar var e, ağöz, bir parça götürüb içirsən, adamın bütün dördini-sərinə yuyub aparır...

Həmişə işin yüngülündən yapışan Məşədixanım xala tavada qızarmış qutabları üst-üstə boşqaba yığa-yığa deyirdi:

- Mənə lazımdı e, bir parç su, çəkim başıma, bəlkə mən də bir gün görüm!

Firuzə xala düşbərələri bükə-bükə deyirdi:

- Var elə yerlər, əlbəttə, var, nöşün yoxdu? Hayıf deyil ki, Moskvada evləri indi elə tikirlər ki, day pilləkənləri piyada qalxmırsan. Minirsən maşına, səni qaldırır yuxarı. Özü də pulsuz e, ağöz!...

Nisə xala qutab üçün yayılmış xəmirləri nəlbəki boyu girdə-girdə kəsə-kəsə deyirdi:

- Eh, hər şey asıldı ondan ki, harda səninçün yaxşı keçir. Harda yaxşı keçir səninçün, ora da yaxşı yerdi!...

Nöyüt piltəsinin yanında oturub çuqun tavadakı qutabları bir-bir o üz-bu üzə çevirə-çevirə qızardan anam deyirdi:

- Eh, Ağakərim Rusetin şəhərlərindən, kəndlərindən elə şeylər danışır ki, vallah, mən lap mat qahram!... Deyir ki...

Xanım xala xəmərdən təzə kündələr kəsə-kəsə anamın sözünü ağzında yarımçıq qoyurdu:

- Ayıb döyül sizə? Nöş naşükürlük eləyirsiniz? Nöş şadlığımıza şllaq atırsuz? Nöş deyirsiniz, ağöz? Bura nöş belənçinə pis olub sizinçün?

Xanım xala qalın qaşlarının altından o zəhmli gözləri ilə bir-bir Səfurə xalaya, Məşədixanım xalaya, Firuzə xalaya, Nisə xalaya, anama baxırdı və anamgil də o saat susurdu, bir söz demirdi, bir müddət beləcə lal-dinməz işlərini görürdülər, çalşırdılar ki, Xanım xalaya baxmasınlar, axırda Məşədixanım xala özünü saxlaya bilmirdi, araya başqa bir söz atırdı:

- Vallah, Muxtar yaxşı adamdı, kim nə deyir desin! Kubra qısırdı, özü də o cür xəstə, amma Muxtar atır onu... Vallah, Muxtarın yerinə kim olsa, gedib özünə başqa bir arvad alar, oğul-uşaq sahibi olar... Nolar qulaqları balaca olanda?

Amma Xanım xala bu dəfə də Məşədixanım xalanın üstünə çıxmırdı:

- Yaxşısı, pisdi, özü bilər, bizə nə? Sizin Muxtarın qulaqlarında nə işiniz var, ağöz?

Bundan sonra daha arvadların danışmaq həvəsi tamam qaçırdı. (*E.*)

Müraciət etiketlərinin müxtəlif dövrlərdə işlənmə çalarlarına diqqət yetirin.

Gündəlik nitq etiketlərinin xüsusiyyətləri

1. Zati-aliləri, kəndlinin borcu istəmək, bizim borcumuz rədd etməkdir (*F. Eyvazlı*). 2. Bura bax, ay yoldaş, ağalarla birdəfəlik qurtardıq, işləmişən, xoş gəldin, bizə tənbəl lazım deyil (*H. Abbaszadə*). 3. Bəy, bizlərdə adət belədir ki, yoldaşa namərdlik etmək olmaz. (*M. Hüseyin*). 4. Bəhram müəllim, bir də ananızla olan o görüşü heç unuda bilmirəm (*Ə. Babayeva*). 5. Ağa, yüz ildir bu torpaqda qulluq edirik, on sənin kimi ərəb yola salmışıq, heç biri də bizdən xəyanət görməyib (*M. İbrahimov*). 6. Ağalar və xanımlar! Məlumdur ki, bir düşməni istəyə bizim üstümüzə hücum çəkə, bizi saxlayan qoşunlarımız olacaq (*C. Məmmədquluzadə*). 7. Yoldaşlar, bizim qadınlarımız Şura hökumətinin onlara verdiyi hüquqdan hələ də istifadə edə bilmirlər və cəmiyyətin irəliyə yürüşündə axsayırlar (*C. Cabbarlı*). 8. Bir də əfəndilər, cəmiyyət qadın-sız çürüdüyü kimi qadın da cəmiyyətsiz çürüyür, ancaq nədənsə qardaşımın öz arvadı burada yoxdur (*C. Cabbarlı*). 9. Cənab pristav, əvvələ bu kafirin dilini kəsmək lazımdır. Mən onun yanında sizə heç nə deməyəcəyəm (*İ. Şixli*). 10. Mirzə, xan qonaqlığı dayandırıb sizi gözləyir! (*S. Rəhimov*)

Nitq etiketlərinin növünü müəyyənləşdirin.

1. Qal, qurbanın olum, elə mənim istədiyim o döyülmü? (*M. Oruc*) 2. Özizim, burdan bəzi şeyləri götürüb Bayla aparmalısan (*M. Hüseyin*). 3. Petya dayı, Polyə xala, gözləriniz aydın! (*H. Abbaszadə*) 4. Ay sağ olmuş, o idarənin görün daşı küllüyə daşsın, balamın axırına çıxdı (*Ə.B.*) 5. Mən hələ ölənəcən, dadaş, özüm çox adamın üstündə yasin oxuyacağam. (*E.*) 6. Afərin, mərhəbə! – Ürəyində də düşündü: «Zalim oğlu nə sərrast atır» (*F. Eyvazlı*). 7. Bayram babam evdə olmadığı üçün Fatma nə nəm gəlib ehtiramla dedi: - Xoş gəlmisiniz, Məşədi Fəhməz (*İ. Əfəndiyev*). 8. Çox sağ ol, qadan alım: - Dəyməz, əmi, - deyə oğlan nəzakətlə gülümsünüb vedrəni ehtiyatla irəli uzatdı. (*İ. Hüseyinov*). 9. Amma göz dəyməsin, məşallah, nə gözəl səsi var (*Anar*) 10. Babək onu tanıdığını hələlik bildirməyib, onlara yer göstərdi: - Buyurun, oturun, qızının, dincəlin... (*M.R.*) 11. A balam, sənin ciyərin yansın! Necə ki yazıq azarlı arvadın ciyərim yandırdın (*C. Məmmədquluzadə*). 12. Ağzın şirin olsun, nə zəhmət çəkmisən (*M. Cəlal*). 13. Allah sənin ömür və dövlətin artıq eləsin, ağa! Nə qədər bədənində canım var, sənin bu şəfqətini unutmayacağam! (*M.F. Avundzadə*) 14. Baş üstə, deyərəm, Xudahafiz. – Həsən ağa dübarə Mirzəyə əl verdi (*Ə. Haqverdiyev*) 15. Zəhmət çəkmə, ay ana, narahat olma. Vaxtsız gələn qonaq kisəsindən yeyər (*M.R.*) 16. Xoş gördük, ay kirvə! Xoş gördük, oğul! (*O. Salamzadə*) 17. Özü dili ilə istəyib, - dedi. – Zəhrimarı olsun, apar (*N. Həsənzadə*). 18. Ay günü ağ olmuş, sənə dedim mənə kömək elə, daha demədim inkir–minkir elə (*İ. Şixli*) 19. «Başım sağ olsun, nə etmək, təbiətin qanunudur. Bir gün gələn, bir gün gedəcək» - deyə adi sözlərlə ona təsəlli verdilər (*A. Şaiq*). 20. Məzhəb haqqı, külfətdən nigarançılığım yox idi, bildirdim ki, duz çörək yemişik, gor qonşusuyuq (*Y.F. Çəmənçiminli*). 21. Gözün aydın, Mərdan! (*M. Cəlal*)

Müraciət etiketlərini rəsmi və qeyri-rəsmi olmaqla qruplaşdıraraq yazın.

Xanım, cənab, bəy, qaçaş, canım, bacoğlu, yoldaş, vətəndaş, atam, gözüm işığı, oğlum, ömrüm-günüm, əfəndim, qədəş, bacı, müəllim, eloğlu, dayı, qızım, əzizim, a kişi, qardaş, balam, gəlin bacı, el qızı, anam-bacım, xalagəlni, həkim, atam balası, həyatım, aşna, qaçaş, şəkərim, ceyran.

Problemin aktuallığı. Respublikada gündəlik nitq etiketlərinin xüsusiyyətlərinin tədrisdəki səmərəliliyinin ölçülməsi sahəsində tədqiqat aparılmamış, sorğular keçirilməmiş, təhlil olunmamışdır. Bu sahədə araşdırılmaların aparılmasına ciddi ehtiyac vardır.

Problemin yeniliyi. Gündəlik nitq etiketlərinin xüsusiyyətlərinin tədrisinin təhsilə və biləcəyi böyük səmərə barədə təsəvvür yaradır.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Araşdırma bu sahə üzrə iş aparan peşə sahiblərinə və mütəxəssislərə əməli kömək göstərəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Дедюлина М.А., Папченко Е.В. Этикет: Учебно-методическое пособие. Таганрог: Изд-во ТТИ ЮФУ, 2008.
2. Байбурин А. К., Топорков А.Л. У истоков этикета. Л.: Наука, 1990.

С. Гаджиева

Sevinc Hacıyeva

ОСОБЕННОСТИ ПОВСЕДНЕВНЫХ РЕЧЕВЫХ ЭТИКЕТОВ РЕЗЮМЕ

В статье обосновывается актуальность темы, определяются цели и задачи, теоретическая и практическая значимость, новизна исследования, принцип отбора языкового материала, применяемые методы.

S. Hacıyeva

PROPERTIES OF EVERYDAY SPEECH ETIQUETTES SUMMARY

The article includes the importance, scientific novelty, theoretical and practical significance of the theme as well as the purpose and functions, subject, language materials and methods.

Redaksiyaya daxil olub: 20.06.2016